नकाशांची दुनिया --- अमोल गोखले, हैदराबाद

दोन दिवसांच्या कामासाठी मी रूरकीच्या आय आय टी ला जावं असं त्या दिवशी ऑफिसात ठरलं. विमानाने दिल्ली गाठायची आणि पुढे बस घेऊन रूरकीला जायचे एवढी प्रवासाची रूपरेषा ठरली. पण रूरकीला जायची बस ज्या आय एस बी टी बस स्थानकावरून सुटते ते नक्की कुठे आहे, दिल्ली एअरपोर्टहून तिथे कसे जायचे, याची फारशी कल्पना मला नव्हती. खरं तर ही महिती मला ऑफिसातील कोणाही दिल्लीवाल्याने दिली असती. परंतु रस्त्यांची नावे न सांगता अंदाजे मार्ग सांगण्याची त्यांची ती पद्धत मला कधीच रुचत नसे. बहुतेक वेळा अशा संभाषणांचा शेवट 'कोणालाही विचारा..सांगतील' अशा प्रकारे होत असे. शेवटी मी ठरवलं की आपल्याकडे एवढे नकाशे आहेत, त्यातला दिल्लीचा नकाशा तपासला की झालं. आहे काय अन् नाही काय. शेवटी नकाशातला किडा म्हणतातच ना मला!

त्या दिवशी संध्याकाळी मी नकाशा पहायचं ठरवलं. घरात कोणीच नव्हते (अहाहा!). मस्तपैकी चहा केला आणि माझ्या आवडत्या मग् मध्ये घेऊन आतल्या खोलीत गेलो. पुस्तकांचे कपाट उघडताच 'ते' खोके समोरच दिसले. चोहीकडून टम्म फुगलेले आणि झाकण जेमतेम लागणारे ते नकाशांचे खोके. मी अभिमानाने एकवार त्या खोक्याकडे बघितले, आणि खाली अंथरलेल्या सतरंजीवर ठेवले. चहाचा घुटका घेतला आणि मग् बाजूला ठेवत खाली बसलो.

तसा दिल्लीचा नकाशा मी नुकताच विकत घेतला होता. सापडणं कठीण नव्हतं. मी खोकं उघडलं आणि वरचा नकाशा अपेक्षेने उचलला. दुर्दैवाने तो नकाशा दिल्लीचा नाही पण मुंबईचा निघाला. तो बाजूला करून खाली पाहिलं तर बंगलोर लागलं (म्हणजे त्याचा नकाशा दिसला!). खोक्यातले बाकीचे नकाशे तपासायचे म्हटले तर पत्त्यांच्या डावाप्रमाणे फडफडवत पहायला लागले असते. त्यात नेमका हवा तो नकाशा लपून बसला तर? म्हणून शेवटी मुंबई, बंगलोर असं करत एकेक नकाशा खोक्यातून काढू लागलो आणि सतरंजीवर थप्पी करू लागलो. वाटेत लागलेल्या पिट्सबर्ग, लॉस एंजलिस वगैरे गावांच्या मार्गे शेवटी हैदराबादला पोहोचलो. तरी दिल्लीचा नकाशा हाती लागला नाही तो नाहीच.

मला आश्चर्यच वाटले. दिल्लीचा नकाशा नुकताच विकत घेतलेला, आणि एवढ्यात गायब? चहाचा आणखी एक घोट घेतला, आणि गाडी पुन्हा हैदराबाद पासून पिट्सबर्ग

मार्गे बंगलोर आणि शेवटी मुंबईला आणली. तरी दिल्ली गायब ती गायबच. मनात अनेक विचार चमकून गेले. 'सौ'नी औदार्याचा झटका येऊन नकाशा कोणाला दिला तर नाही? आमच्या मित्रवर्तुळातील अनेक नावे डोळ्यापुढे तरळू लागली... विसरभोळे, चौरे, मारणे, नपरतकर, एकतर्फीवार ... नाही नाही. यापैकी कोणीच नुकतं दिल्लीला गेल्याच ऐकीवात नव्हतं.

की आमच्या चिरंजिवान्ची दृष्टि तिकडे वळली होती? शाळेत भूगोल शिकताना मदत म्हणून तर नकाशा घेतला नव्हता? तसं असेल तर बघायलाच नको. मागे असाच एकदा त्याने पुण्याचा नकाशा आठवड्याभरासाठी घेतला होता. परत केलेल्या नकाशात सिंहगड स्वराज्यापासून तोडला गेल्याचं मी पाहिलं होत. (शिवाजी महाराज ऐकताय ना?) नकाशाचे कागद जाड म्हणून हस्तव्यवसायाला, आणि कहर म्हणजे पुस्तकांना कव्हरं घालायला छान असतात, हेही वर त्याने ऐकवलं होतं. थोडक्यात, चिरंजिवांकडून नकाशा जरी परत मिळाला, तरी त्यात मला हवे असलेले दिल्लीचे बस स्थानक सापडेलच अशी खात्री नव्हती.

अचानक एक शंका मनाला चाटून गेली. कोणीतरी नकाशा उलटी घडी घालून तर ठेवला नव्हता? आता मी चक्क खोकं उलटंच केलं आणि सगळे नकाशे सतरंजीवर पसरले. बघतो तर एक नकाशा खरोखरच उलट्या घडीचा निघाला. मी उत्साहाने त्याच्यावर झडप घतली. पण जवळून पहिल्यावर तो नकाशा मॉस्कोचा असल्याचं लक्षात आलं. त्यावर एकदोन वर्तुळं व काही फुल्याही काढलेल्या दिसल्या. त्यातील वर्तुळं बहुतेक आमच्या कामाशी संबंधित एक–दोन प्रयोगशाळांवर केली होती, तर फुल्या फुल्या (माफ करा ... फक्तं फुल्या) मॉस्कोतील भारतीय दूतावासावर केल्या होत्या.

वास्तविक मॉस्कोच्या त्या नकाशाचा मला फारसा उपयोग झाला नव्हता. नव्वदच्या भेटीत मी सोव्हिएत युनियनचा नकाशा खरीदला होता, तर एक्क्याण्णवच्या भेटीपर्यन्त त्या देशातील अनेक भागांची नावंच बदलली गेल्याचं लक्षात आलं होतं. लिनिनग्राड गेलं, सेंट पीटर्सबर्ग आलं, स्वेर्डलॉव्स्क गेलं, इकातरीन्सबुर्ग आलं. शहाण्णव साली गेलो तर कळस म्हणजे जुन्या नावांऐवजी अमेरिकन धर्तीची पेप्सिस्की, डॉलरॉव, मिकिन, डॉनल्डोविच अशी नावं आली होती. आपण कुठल्या देशात आलो अशा संभ्रमात तेव्हा मी पडलो होतो. एकूण काय, ते नकाशे अगदीच बिनकामाचे निघाले होते.

ही फसवणूक परदेशी नकाशेच करतात असं नाही बरं का! खुद्द आमचं हैदराबाद घ्या. नकाशात पाहून एखादा रुंद रस्ता निवडावा आणि प्रत्यक्षात ती बोळकांडी निघावी. बोळातून स्कूटर किंवा कार घुसवावी म्हटलं तर बोळकांडी विक्रेत्यांनी बुजलेली निघावी. शिवाय रस्त्यावरील वाहतूक एकेरी की दुहेरी हा प्रश्न असतोच. त्या बाबतीत पुण्याचे रस्ते अगदीच कुचकामी. कोणता रस्ता (अथवा बोळ) कोणत्या दिवशी कुठल्या दिशेने वाहतूक खपवून घेतो ते कोणालाही ठामपणे सांगता येत नाही. ते अनुभवानेच शिकायचं. 'पुण्याच्या रस्त्यांवरील वाहतूक' हा स्वतंत्र संशोधनाचा विषय ठरावा.

'नकाशे घरात असून नसल्यासारखेच' असा निराशावादी सूर हळूहळू माझ्या मनात घुमू लागला. मी सगळे नकाशे इतस्ततः पसरले. पण हळूच पिट्सबर्गचा नकाशा मी केव्हा उचलला, उलगडला आणि न्याहाळू लागलो ते माझे मलाच कळले नाही. अरे हाच की तो पत्ता जिथे मी माझ्या भावी पत्निला प्रथम भेटलो होतो. हीच ती वनराई ज्यातून भटकताना मी प्रथम तिचा हात माझ्या हातात घेतला होता. दिवसरात्र खपून ज्या इमारतीत मी माझ्या पी. एच. डी. चे काम केले ती युनिव्हर्सिटीची इमारत नकाशात स्पष्ट दिसत कोती. याच शहरानी मला घडवल होतं की!

जड अंतःकरणाने मी तो नकाशा ठेवला आणि सॅन फ्रॅन्सिस्को शहराचा नकाशा उचलला. नकाशा उघडताच त्या शहराला लागूनच असलेला द्राक्षांच्या मळ्यांचा भाग डोळ्यांपुढे हळूहळू येऊ लागला. पावसाळी हवेचा तो दिवस आठवला. खूप भटकलो होतो त्या भागात. नंतर आठवली दूरचे प्रसिद्ध रेड वुड्स पाहून परततानाची ती रात्र. एकिकडे उंच कडे आणि त्यांचा मंद आवाज, अंधारात चुकलेला रस्ता तरीपण भावी पत्निने शांत आणि खंबीर मनाने गाडी चालवत करवलेला तो परतीचा प्रवास. कसा विसरेन मी? आणि हा पहा न्यूयॉर्कचा नकाशा ... हाच तो जॉर्ज वॉशिंग्टन ब्रीज.... लगेच आठवले त्यावरून घेतलेले चुकीचे एक्झिट आणि केलेला हार्लम प्रवेश. जरा घबरलेल्या अवस्थेतच पेट्रोल पंपावर चौकशी केली होती . आणि विसरणं शक्यच नाही पंपावरच्या त्या आफ्रिकी अमेरिकनाने प्रेमभराने केलेली विचारपूस, दाखवलेला योग्य रस्ता, आणि दिलेला दिलासा!

आणि पुण्याच्या ह्या नकाशात दिसत्येय ती आमची पेठ, माझी शाळा, माझं कॉलेज. हैदराबादच्या नकाशातला हा जुन्या शहरचा परिसर, प्रसिद्ध स्थळे, मित्रा–नातेवाइकांना घेऊन केलेल्या अनेक सफरी. एकेका नकाशातून अशा कितीतरी जागा, असे कितीतरी प्रसंग डोळ्यांसमोर उभे रहिले. अगदी फोटो पाहताना राहतात ना तसे. किंबहुना

त्यापेक्षा जास्त जिवंत. फोटोतून प्रकट न होणारे वास, आवाज त्या नकाशांतून प्रतीत झालेले मी अनुभवलेले आहेत. मी आयुष्यात रस्ते अनेकदा चुकलो, पण शेवटी ईप्सित साध्य होत गेले, ते या नकाशांच्या जिवावरच.

'पाँप'.. आमच्या कारच्या हॉर्नने माझी विचार श्रुंखला तोडली. मातोश्री, पत्नि व चिरंजीव त्यांच्या भ्रमंतीवरून परतले होते. हातात दिल्लीचा नकाशा फडकावतच पत्नि घरात शिरली. 'सदाचाऱ्यांना दाखवायला नेला होता. त्यांनी एअर पोर्ट पासून आय एस बी टी बस स्थानकापर्यंतचा रस्ता लाल पेन्सिलीने मार्क करून दिला आहे. काही म्हणजे काही प्रॉब्लेम येणार नाही म्हणाले!' इति पत्नि.

म्हणजे नकाशाच काय, मला योग्य रस्ताही सापडला होता तर!